

Giovanni Manelli, *Il parallelismo Eva-Maria in Sant'Agostino. Analisi dei testi e delle fonti*, Casa Mariana Editrice, Frigento 2016, ss. 367

Giovanni Manelli jest włoskim księdzem diecezji Teramo-Atri w regionie administracyjnym Abruzja (Abruzzo), w centralnej części Półwyspu Apenińskiego, a prezentowana publikacja jest jego rozprawą doktorską przedstawioną na Instytucie Patrystycznym Augustianum w Rzymie w czerwcu 2013 roku. Augustinianin, ojciec Amedeo Eramo OSA (autor m.in. opracowania *Mariologia del Vaticano II vista in S. Agostino*, Gabrieli, Roma 1973) w prezentacji publikacji wraz z jej pochwałą łączy gorącą zachętę do studium zawartych w niej prawie trzydziestu tekstów św. Augustyna, aby pogłębić znajomość figury Maryi w obszarze biblijnym, a przede wszystkim patrystycznym. Publikacja, obok prezentacji, wykazu skrótów, wprowadzenia, dwóch zasadniczych rozdziałów i zakończenia, zawiera także bibliografię uporządkowaną w dziesięciu wykazach, dwa indeksy tj. autorów antycznych i autorów współczesnych, a także spis treści.

Jednym z głównych celów, jaki przyświeca Autorowi monografii, jest studium charakterystycznego aspektu myśli maryjnej św. Augustyna tak, aby dać nowy i realny wkład w studium teologii współczesnej, a zwłaszcza teologii Ojców (s. 17). Zasadniczo XX wiek, poczynając od dzieła Philippa Friedricha (*Die Mariologie des heiligen Augustinus*, J.P. Bachem Verlag, Köln 1907), które zrodziło kontrowersję co do różnych kwestii, przyniósł częściowe ożywienie zainteresowania doktryną maryjną biskupa Hippony, choć w ogólnym rozrachunku nie okazało się ono aż tak spektakularne.

Wielki Hipponczyk nie jest twórcą antytezy Ewa – Maryja, która bardzo wyraźnie występuje już w dziele św. Justyna Męczennika z połowy II wieku, jakim jest *Dialog z Żydem Tryfonem*, a wkrótce potem zostaje przejęta i rozbudowana najpierw przez św. Ireneusza z Lyonu, a następnie przez św. Klemensa Aleksandryjskiego, Tertuliana, św. Cypriana z Kartaginy czy Orygenesusa. Jako źródło antytezy wskazuje się powszechnie na paralelizm antytetyczny pomiędzy Adamem a Chrystusem, który wyrasta z nauczania św. Pawła o Chrystusie jako nowym Adamie, Odkupicielu upadłej ludzkości (por. Rz 5,14; 1Kor 15,22.45).

G. Manelli w pierwszym rozdziale swojej monografii przedstawia wszystkie odniesienia biskupa Hippony do antytezy Ewa – Maryja w kluczu chronologicznym, systematyzując je w cztery okresy: przed wyświęceniem na kapłana (aż do 391 roku), posługa kapłańska aż do święceń biskupich (391-395), od święceń biskupich aż do początku polemiki anty-

pelagiańskiej (395-411/412), od polemiki antypelagiańskiej aż do śmierci (411/412-430). Dzięki takiemu podziałowi łatwiej jest dostrzec najważniejsze wydarzenia z życia św. Augustyna, równoległe wydarzenia historyczne, dominujące kontrowersje i prowadzone polemiki. Podstawowym źródłem tekstów jest dwujęzyczna *Opera Omnia* wydawana w serii *Nuova Biblioteca Agostiniana*.

Jeśli chodzi o początki występowania paralelizmu między Ewą a Maryją, G. Manelli dochodzi do wniosku, że trzeba je złączyć z poszukiwaniem przez Augustyna odpowiedzi na pytania związane z tajemnicą zbawienia, a zwłaszcza związku Dziewicy z Chrystusem, o którym jest mowa w *De diversis quaestionibus octoginta tribus* (Quaestio 11) oraz w *De vera religione* (16, 30). Na uwagę zasługuje pojęcie „wyzwolenia” obojga płci (*uterque sexus*) upadłych *per mulierem*, a zbawionych przez Tego, który narodził się *ex femina*. Również drugi analizowany okres z życia św. Augustyna wykazuje skoncentrowanie uwagi na Chrystusie i dokonanej przez Niego odnowie ludzkości obojga płci (*uterque sexus*) oraz na kobiecie, przez którą (*per mulierem*) śmierć weszła na świat. Wobec realnego zagrożenia ze strony heretyckich interpretacji w centrum uwagi pojawia się kwestia jedności osoby Chrystusa i Jego dwu natur. W odniesieniu do natury ludzkiej Augustyn zaczyna przywoływać słowa „On to zesłał Syna swego w ciele podobnym do ciała grzesznego” (Rz 8,3), a także co do samego cudownego poczęcia Chrystusa zaznacza, że dokonało się ono bez pożądliwości (*sine libidine*), a jego celem jest wyzwolenie, uzdrowienie, odnowienie czy też naprawienie. Liczba odniesień do paralelizmu między Ewą a Maryją wzrasta wyraźnie w trzecim okresie wraz ze wzrostem zainteresowania w kontekście odkupienia problematyką grzechu i zepsutej natury. Główną nowością w tym okresie jest zastosowanie wyrażenia *per feminam* (*per mulierem*) w odniesieniu do Maryi, aby wyrazić Jej udział w zbawieniu. W tym czasie pojawia się też idea choroby grzechu rozpowszechnionej w ludzkości przez węża piekielnego, który trucizną napełnił serce najpierw Ewy, a następnie Adama. Niewątpliwie wzrastająca wciąż liczba cytacji antytezy Ewa – Maryja właściwa dla ostatniego okresu życia św. Augustyna łączy się z głoszoną nauką o konieczności łaski. W kontekście Bożego planu zbawienia dominującym zagadnieniem podejmowanym przez biskupa Hippony w ostatnim okresie jego działalności była relacja natury do łaski. Ważnym punktem oparcia w argumentacji – zgodnej z dotychczasową tradycją patrystyczną – prawd o konieczności łaski oraz rzeczywistości grzechu, która towarzyszy wszystkim potomkom Adama i Ewy, stała się antyteza Ewa – Maryja. W tym też okresie na uwagę

zasługuje zestawienie wyrażen „serpenti credidit” oraz „angelo credidit”, a właściwie oświecenie antytezy Ewa – Maryja światłem tajemnicy zwiastowania w *De peccatorum meritis et remissione et de baptismo parvulorum* 1, 28, 56 (s. 177). Biskup Hippony z właściwą sobie swobodą języka stara się odtworzyć każdy detal dramatu rozgrywającego się w dwu aktach: najpierw w raju ziemskim, a następnie we wcieleniu. W pierwszym akcie bohaterami są wąż, Ewa i Adam. W drugim – anioł, Maryja i Chrystus. Początkiem upadku jest pokusa diabła, która prowadzi do grzechu Adama poprzez kłamstwo Ewy. Zbawienie natomiast wychodzi ze zwiastowania anioła i prowadzi do narodzin Zbawiciela przez posłuszeństwo Maryi. Obydwie kobiety są protagonistkami przeciwstawnych osiągnięć: *corruptio – salus, mors – vita, caduta – reparatio*. Przez ich związek z Adamem – Chrystusem obydwie są ze sobą powiązane: Ewa zostaje stworzona z żebra Adama, Maryja kształtuje w swoim łonie Chrystusa. Również istotna jest przeciwstawna relacja obu kobiet do diabła kusiciela – tak Ewa, jak i Maryja mają do czynienia z wężem. Podczas, gdy Ewa kryje w swym sercu śmiertelną truciznę, Maryja da na świat tego, który pokona węża i jego dekret potępiający (s. 178).

O ile w pierwszym rozdziale monografii G. Manelli ukazuje wzrastające zainteresowanie św. Augustyna paralelizmem antytetycznym Ewa – Maryja, tak w drugim analizuje źródła, którymi posługiwał się wielki Hipponczyk albo też z których korzystał lub mógł skorzystać. Pierwszym źródłem znanym Augustynowi zapewne jeszcze na długo przed napisaniem *Contra Iulianum* jest traktat apologetyczny *Adversus Haereses* św. Ireneusza z Lyonu, którego dwa passusy (4, 2, 7 i 5, 19) cytuje w swej kontrowersji z Julianem (*C. Iul.* 1, 3, 5). Odwołania niebezpośrednio do *Adversus Haereses* według niektórych uczonych odnajdujemy także w *Contra Adimantum* oraz w *De doctrina christiana*. Na uwagę zasługuje fraza „mulier credidit serpenti, virgo credidit Angelo” (*De peccatorum meritis et remissione et de baptismo parvulorum* 1, 28, 56), która znajduje wyłączny odpowiednik w zwrocie Tertuliana „Crediderat Eva serpenti, credidit Maria Gabrieli” (*De carne Christi* 17). Augustyn podobnie jak Tertulian z jednej strony uwydatnia prawdę o grzechu pierworodnym, a z drugiej – odkupienie dokonane w prawdziwym ciele. G. Manelli w swojej systematyzacji źródeł przechodzi następnie do frazy uznawanej powszechnie za najbardziej trafną co do wskazywania na antytezę Ewa – Maryja: „per feminam mors, per feminam vita” (*Sermo* 232, 2; *De agone christiano* 22, 24). Zwrot ten występuje już w połowie IV wieku w *Katechezach* św. Cyryla Jerozolimskiego (12) oraz w najob-

szerniejszym dziele św. Epfaniasza z Salaminy, jakim jest jego *Panarion* (78, 18, 7). Innym wyrażeniem, które jest bardzo bliskie frazie Augustyna z *Sermo* 232, 2, jest wyrażenie św. Hieronima „Mors per Evam, vita per Mariam” z *Epistola* 22, 21, które z antytezą śmierć – życie łączy imiona Ewy i Maryi. Podobne wyrażenia bliskie antytezie śmierć – życie znajdujemy także u św. Jana Chryzostoma oraz u św. Grzegorza z Nazjanzu, św. Grzegorza z Nyssy i Amfilocha z Ikonium. Nie można jednak mówić o zależności tekstu czy bezpośredniej cytacji, a jedynie o wielkim podobieństwie wypowiedzi Augustyna.

W ogólnym rozrachunku należy podkreślić, że u św. Augustyna w przeciwieństwie do innych autorów zauważa się wciąż wzrastające zainteresowanie antytezą Ewa – Maryja ujawniającą się w słownictwie dobitnym i wyraźnym. Patrząc od strony treści czy głębi myśli, żaden inny autor, za wyjątkiem św. Efrema Syryjczyka, nie był tak zaangażowany w rozwijanie tej problematyki, nawet św. Justyn czy św. Ireneusz, których zwykło się wskazywać jako pionierów (s. 317). Charakterystyczną cechą wypowiedzi biskupa Hippony jest też kontekst polemiczny, w tym zwłaszcza przeciw manichejczykom, donatystom i pelagianom. W ten sposób antyteza Ewa – Maryja rozwija się w obszarze doktryny katolickiej o wcieleniu, o grzechu pierworodnym, o odkupieniu, o wolności oraz o łasce. Tak jak do rozważań o Maryi prowadzi Augustyna zainteresowanie osobą Chrystusa, tak również aspekt chrytologiczny jest trwałym elementem pełnego obrazu Maryi. Maryja czyni się narzędziem życia dla ludzkości, ale Maryja nie jest życiem, bo nim jest Chrystus. To centralne miejsce Jezusa zdecydowanie odróżnia naukę Augustyna o Maryi od wierszy czy hymnów św. Efrema, a także od wyraźnie uwydatnionego kontekstu moralno-ascetycznego czy egzegetycznego doktryny maryjnej u św. Ambrożego czy św. Hieronima.

Ostatnią odsłoną monografii jest zakończenie, w którym jeszcze raz zostały zebrane i przedstawione wnioski prowadzonych poszukiwań w obydwu rozdziałach. Jednocześnie autor stara się odpowiedzieć na pytania postawione na początku. Podkreśla przy tym ścisłą wierność doktrynie katolickiej w odniesieniu do każdej poszczególniej prawdy, którą Augustyn konfrontuje ze świadectwem ogółu Ojców i traktuje je jako głos Kościoła. Przykładem może tu być Tertulian i jego nauka montanistyczna, od której się dystansuje, a także odrzucenie literatury apokryficznej i międzytestamentalnej. Ostatnim elementem zakończenia są perspektywy, które rodzą się z owoców przeprowadzonych poszukiwań. Monografia wnosi w panoramę teologiczną, a zwłaszcza patrystyczną i mariologiczną, wkład nie tylko w aspekcie oryginalności, ale i nowo-

ści. Wkład ten pozwala lepiej rozumieć ukute przez wieki powiedzenie będące zarazem syntezą antytezy Ewa – Maryja: „Per feminam mors, per feminam vita” (s. 325).

Sylwester Jaśkiewicz, Radom – KUL

Św. Jan Chryzostom, *Mowy do Antiocheńczyków o posągach*, przekład i komentarz Jan Iluk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2017, ss. XXIV + 281

Rozprawa jest poświęcona ważnemu dziełu św. Jana Chryzostoma, który urodził się ok. 354 roku, a zmarł 14 września 407 roku. Świętym Janem Chryzostomem i jego twórczością interesowano się już za jego życia. Wywarł ogromny wpływ na rozwój kultury i doktryny chrześcijańskiej. W ciągu wieków powstało wiele prac na temat jego osoby, pisarskiej spuścizny i nauki. Na tym polu nie pozostają w tyle również polscy uczeni. Każda nowa pozycja poświęcona Janowi Chryzostomowi, zwłaszcza traktująca go w sposób dotąd niedostrzeżony, jest przyjmowana z ogromnym zainteresowaniem. Takie jest właśnie dzieło prof. Jana Iluka noszące tytuł *Św. Jan Chryzostom, „Mowy do Antiocheńczyków o posągach”*.

Pierwszą opartą wyraźnie na autorytecie Sokratesa datą z życia Jana jest dzień jego konsekracji biskupiej – 26 lutego 398 roku (HK 6, 2). Ponieważ pewne jest, iż był prezbiterem 12 lat, należy przyjąć 386 rok jako datę święceń na prezbitera. Wynika to również z wygłoszonej w Antiochii 13 albo 14 marca 387 roku mowy 16 *O posągach*, w której wyraża się następująco: „Już drugi rok bieży, jak przemawiam do was” („Ἴδού δεύτερον ἔτος ἔχω τοῦτο πρὸς τὴν ὑμετέραν διαλογόμενος ἀγάπην”; PG 49, 164, por. Iluk s. 179 oraz przyp. 688). Twórczość literacka Jana była bogata najpierw jako lektora i diakona, potem jako prezbitera i biskupa. Ta pierwsza była pewnym wstępem do bardziej odpowiedzialnej pracy, którą spełniał po przyjęciu święceń prezbitera. Gorliwemu diakonowi tych święceń udzielił biskup Flawian. Stało się to w tym samym czasie, kiedy w Mediolanie do wielkiego zadania przygotowywał się młody profesor, Augustyn z Tagasty. Jako prezbiter Jan rozwinął pracę głównie na ambonie, pełniąc obowiązki pierwszego kaznodziei w Antiochii. Głosił słowo Boże w niedziele i świę-